

Revisiting the concept of «قَانِتَات» in the verse "... فَالصَّالِحَاتُ، قَانِتَاتٌ " (Al-Nisa, 34) (from the perspective of interpreters and scholarly women)

Karam Siyavoshi¹
Alireza Alikhanian²

Abstract

Verse 34 of Surah An-Nisa is one of the challenging verses in the field of women and family issues. The middle part of the verse, related to the concept of "qanitat," is difficult to interpret due to the various interpretations presented by most commentators of the two groups (Shia and Sunni), considering the original linguistic meaning and Quranic usage of qunut. On the other hand, contemporary Muslim women intellectuals have not adhered to traditional views and have reconsidered the meaning of "qanitat" and presented a different theory. Based on this, new approaches to women's rights show that this word does not reflect traditional interpretation and old approaches, and it requires a precise and correct interpretation in accordance with the human dignity of women. This research has been conducted using a descriptive-analytical method. The review of the background of the subject does not indicate a comprehensive and independent study in this regard. The conclusion is that the interpretations of commentators who have presented interpretations of "qanitat" such as "obedient, obedient to Allah, obedient to their husbands, obedient to their husbands' rights, obedient to their husbands, obedient to Allah and their husbands, obedient to Allah fulfilling their rights and their husbands' rights" and similar interpretations do not have the necessary accuracy because they have not paid attention to the precise linguistic meaning or Quranic usage of "Qunut" or both. Although a few commentators have expressed the correct and precise intended meaning of "qanitat" with not so complete interpretations. In addition, the author has presented his own view by providing a comprehensive and precise explanation of the word "qanitat".

Keywords: Verse 34 of Surah An-Nisa, Qanitat, Qunut, women, men, will and choice.

¹ Associate Professor of Theology Department, Bu-Ali Sina University, Hamedan. Iran

Karam.siyavoshi@basu.ac.ir (responsible author)

² Graduated from the Master's course of Bu-Ali Sina University. Hamadan, Iran. Secretary of Education, (alikhaniardeshir1364@gmail.com)

بازکاوی مفهوم «قانتات» در آیه «فَالصَّالِحَاتُ، قَانِتَاتٌ...» (نساء، ۳۴) (از دیدگاه مفسران و زنان اندیشمند)

کرم سیاوشی^۱

علیرضا علیخانیان^۲

چکیده

آیه ۳۴ سوره نساء یکی از آیات چالشی در حوزه مباحث زنان و خانواده است. چالش بخش میانی آیه، مرتبط با مفهوم واژه «قانتات» است که با توجه به معنای اصیل لغوی و کاربرد قرآنی قنوت، پذیرش دیدگاه‌های گوناگون مطروحه از سوی بیشتر مفسران فریقین با دشواری روبرو است. از سویی زنان نواندیشان مسلمان در دوره معاصر دیدگاه‌های سنتی را برنرفته، به بازاندیشی معنای «قانتات» پرداخته و نظریه متفاوتی را ارائه نموده‌اند. براین اساس رویکردهای جدید به حقوق زنان نشان می‌دهد که این واژه تفسیر سنتی و رویکرد قدیمی به خود را بر نمی‌تابد و ارائه تفسیری دقیق و صحیح و مطابق با کرامت انسانی زنان را می‌طلبد. پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی سامان یافته است. بررسی پیشینه موضوع، ارائه تحقیق جامع و مستقلی را در این رابطه نشان نمی‌دهد. نتیجه، بیانگر آن است که دیدگاه‌های مفسرانی که با تعبیری مانند: «مطیعات، مطیعات لله، مطیعات لله فی أزواجهن، مطیعات لله تعالی قائمات بحقوق الأزواج، مطیعات لأزواج، مطیعات لله و لأزواجهن، مطیعات لله قائمات بما یجب علیهن من حقوق الله و حقوق أزواجهن» و مشابه آنها مقصود از «قانتات» را ارائه نموده‌اند از دقت لازم برخوردار نیست؛ چرا که معنای دقیق لغوی یا کاربرد قرآنی «قنوت» یا هر دو را با هم مورد توجه قرار نداده‌اند. گرچه مفسران معدودی هرچند با تعبیر نه‌چندان کامل مقصود درست و دقیق از «قانتات» را بیان کرده‌اند. علاوه بر آن نگارنده دیدگاه خود را با تبیینی جامع و دقیق از واژه قانتات ارائه نموده است.

^۱ (نویسنده مسئول) دانشیار گروه الهیات، دانشگاه بوعلی سینا، همدان. ایران Karam.siyavoshi@basu.ac.ir

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه بوعلی سینا، همدان. ایران. دبیر آموزش و پرورش.

کلیدواژه‌ها: آیه ۳۴ سوره نساء، قانتات، قنوت، زنان، مردان، اراده و اختیار.

۱. مقدمه

سوره نساء نود و دومین سوره در ترتیب نزول، و ششمین سوره مدنی است که پس از سوره ممتحنه و پیش از سوره حدید نازل شده است. (معرفت، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۱۳۷) برخی تاریخ نزول این سوره را مابین صلح حدیبیه و جنگ تبوک (یعنی سال ۶ تا ۹ ق) تخمین زده‌اند. (بلاغی، ۱۳۸۶، مقدمه اول، ص ۱۹) ظاهراً علت نام‌گذاری آن به سوره نساء این است که بخش زیادی از احکام زنان در اوائل آن آمده است، هر چه هست این نام‌گذاری در زمان پیامبر (ص) بوده است. چنان‌که از امام علی (ع) نقل شده که: «مَنْ قَرَأَ سُورَةَ النِّسَاءِ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ أَوْ مِنْ مَنِ ضَغَطَهُ الْقَبْرِ» (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۲۱۵). در تفسیر کشاف نیز از پیامبر (ص) نقل شده که آن را «سوره النساء» نامیده است. (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۵۹۹) در مستدرک حاکم از عمر نقل شده که گفت: «سوره بقره، سوره نساء، سوره مائده، سوره حج و سوره نور را فرا بگیرید که احکام و فرائض در آنهاست». (حاکم، ۱۴۱۸، ج ۳، ص ۱۵۸) بنابراین می‌توان گفت سوره نساء در صدر اسلام نیز بر همین نام بوده است. البته این سوره گرچه همچون سوره پیش‌گفته مشتمل بر بخشی از احکام زنان و خانواده است؛ لکن در این زمینه شاخص شده است؛ چنان‌که آیه ۳۴ آن: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ. فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَآلَاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنِ اطَّعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا»، یکی از پرچالش‌ترین آیات در همین رابطه است. این آیه دارای سه بخش بحث‌برانگیز آغازین؛ (قوامیت مردان بر زنان)، میانی (ظاهراً تمجید از قانت بودن زنان در برابر همسران) و پایانی (ظاهراً کتک زدن زنان ناشزه) است که نوشته پیش رو از آن میان، متولی مفهوم‌شناسی و مقصودشناسی واژه «قانتات» در بخش میانی آن است. بنابراین این نوشتار با گذر از دو موضوع مهم دیگر در آیه، تنها به معنا و مقصود واژه «قانتات» در آیه نظر دارد، آنجا که زنان صالحه را قانته نامیده است: «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ»؛ چه، مفسران درباره مراد و مقصود از آن دیدگاه‌های مختلفی را ارائه کرده‌اند و در دوره حاضر از سوی روشنفکران و مدافعان حقوق زنان در ارتباط با تفسیر و برداشت مفسران سنتی پرسش‌ها و شبهاتی مطرح شده است؛ لذا بازکاوی دیدگاه‌های پیشینیان و بررسی نقدهای معاصران بر آن‌ها و تحلیل و تبیین آنها و استنباط نظریاتی جدید از آن میان، ارائه این پژوهش را ضروری می‌نماید. برخی از پرسش‌هایی این پژوهش چنین است: آیا مقصود از قانته بودن زنان، خاضع و خاشع و مطیع بودن آنان در برابر همسران خویش است؟ یا با توجه به

کاربرد ریشه «قَنَتَ» در قرآن، تنها خاضع و مطیع بودن در برابر پروردگار از آن مورد نظر است؟ یا آنکه همزمان هر دو معنا (خضوع و اطاعت در برابر خداوند و همسران) را دربر می‌گیرد؛ یا آنکه مقصود از آن خضوع و اطاعت در برابر پروردگار است و از رهگذر آن قنوت و خضوع در برابر همسر بر زنان لازم می‌آید؟ یا اصلاً مقصود دیگری از این عبارت مورد نظر است؟

این نوشته بر آن است که با بررسی جامع و دقیق واژه «قانتات»، ابتدا معنای لغوی آن را بر اساس منابع معتبر لغوی بکاود، آنگاه به مفهوم سیاقی واژگان مشتق از «قَنَتَ» در کاربردهای قرآنی آنها بپردازد، و در گامی دیگر دیدگاه‌های مفسران فریقین را به صورت منظم و دسته‌بندی شده طرح و احیاناً تحلیل نماید. سپس دیدگاه انتقادی برخی زنان مفسر و اندیشمند معاصر را مطرح کند و سرانجام دیدگاهی را که در باره مقصود از واژه قانتات دقیق‌تر و استوارتر به نظر می‌رسد، معرفی نماید.

طبق بررسی انجام‌گرفته، تاکنون تحقیق جامع و مستقلی درباره موضوع مورد بحث سامان نیافته و تنها مفسران در ذیل آیه مربوطه دیدگاه‌های خود را درباره واژه «قانتات» مطرح نموده‌اند.

۲. معنای لغوی «قانت»

«قانت» اسم فاعل از ریشه «قَنَتَ» است که با افزودن علائم جمع مذکر و مؤنث برای هر دو جنس به کار می‌رود. دیدگاه لغویان درباره معنای «قانت» تا حدودی نزدیک به هم است؛ گرچه گاه تفاوت ظریفی نیز بین آنها وجود دارد. فراهیدی آن را به معنای اطاعت دانسته: «قنت و قنتوا لله: یعنی خدا را اطاعت کردند، و قنوت نیز به معنی طاعت است، و قانتون؛ یعنی: مطیعون». وی آیه: «وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» و عبارت: «قننت المرأة لزوجها» را در همین معنا می‌داند. (۱۴۰۹: ج ۵، ص ۱۲۹) جوهری نیز معنای اصیل «قنت» را «طاعت» می‌داند: القنوت: الطاعة. هذا هو الأصل، (۱۳۷۶، ج ۱، ص ۲۶۱) ابن سیده نیز پس از ذکر سخن جوهری، مقصود از «قنت» را در آیات: «وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ»^۱ و «كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ»^۲، اطاعت می‌داند. (۱۴۲۱، ج ۶، ص ۳۳۸) البته وی مقصود خود را از اطاعت در این آیات، طاعت اراده و مشیت الهی می‌داند؛ بدین معنا که خدا مخلوقات را آفریده و هیچ یک نمی‌توانند آفرینش خود را تغییر دهند، پس مقصود از آن عبادت نیست؛ زیرا برخی از مخلوقات عبادت نمی‌کنند. (همان) وی سپس در معنای واژه توسعه داده، علاوه بر انجام اوامر الهی، ذلت و انقیاد زن در برابر شوهر را هم از مصادیق آن شمرده است. (همان)

راغب (۱۴۱۲، ص ۶۸۴) «قنوت» را به معنای اطاعت خاضعانه دانسته و در ادامه گوید: در برخی از آیات طاعت و خضوع به صورت جداگانه مطرح شده است؛ چنان‌که گفته‌اند در آیات: «وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» و «كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ» مقصود از قانت یا خاضع است و یا طائع. (همان، ص ۶۸۵) کلام ابن فارس

«قنت» را یک اصل صحیح می‌داند که بر طاعت و خیرخواهی در دین، دلالت دارد گرچه اصل را در آن، همان طاعت می‌داند. (۱۴۰۴، ج ۵، ص ۳۱) وی سپس گوید: هرگونه استقامت در راه دین و طول قیام در نماز، و سکوت در نماز و اقبال به آن قنوت نامیده شده است. (همان. و بنگرید به: فیروزآبادی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۲۰۹) ابن منظور (۱۴۱۴، ج ۲، ص ۷۳) علاوه بر معانی و مصادیق مطروحه پیشین، قنوت را به معنای خشوع و اقرار به عبودیت و قیام به طاعت بدون معصیت، معنا کرده است. نیز بر اساس روایاتی که ابن منظور گزارش نموده، قنوت به معنای عبادت و نماز است؛ چنان‌که «قانت» را «مُصَلِّي» معنا کرده‌اند. (همان) نتیجه‌گیری نهایی ابن منظور این است که حقیقت قنوت، عبادت و دعا برای خداوند در حالت قیام است، هرچند وی روا می‌داند که علاوه بر آن، قنوت دیگر طاعتی را که با نیت عبادت انجام می‌شود، در برگیرد. (همان، ج ۲، ص ۷۴)

باتوجه به آنچه از لغویان گزارش شد به دست می‌آید که واژه «قانت» برگرفته از «قنت» در اصل به معنای اطاعت کردن است، لیکن باتوجه به کاربردهای آن در آیات قرآن و نصوص دینی معنای دقیق آن «اطاعت خاضعانه و خاشعانه» خواهد بود؛ گویانکه راغب اصفهانی (۱۴۱۲، ص ۶۸۴) قنوت را استمرار اطاعت خاضعانه می‌داند مؤلف المیزان نیز آن را به همین‌گونه تفسیر نموده، در باره آیه «وَقَوْمًا لِلَّهِ قَانِتِينَ» گوید: به انجام اطاعت خاضعانه، درحالی‌که فقط برای خداست، بپردازید. (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۲۴۶)

بدین‌سان می‌توان گفت معنای قنوت، دوام طاعت و عبادت خاضعانه در برابر خالق یکتاست (کوثری، ۱۳۹۴) و دیگر موارد مطروحه مانند: قیام طولانی در نماز، سکوت در نماز جز به ذکر گفتن، توجه خاص و دعاکردن در حالت ایستاده به‌ویژه دعای پس از نماز، به‌عنوان مصادیق قنوت به شمار می‌آیند.

۳. کاربردهای «قنت» در قرآن

باتوجه به کاربرد اشکال گوناگون ماده «قنت» در قرآن، می‌توان دو گونه مفهوم و مصداق را از آیات قرآن برای آن استنباط نمود؛ یکی اطاعت و خضوع تکوینی یا غیراختیاری و دیگری اطاعت و خضوع تشریحی یا اختیاری. در ادامه به تبیین این دو می‌پردازیم.

الف) اطاعت‌کننده تکوینی یا غیراختیاری

تعبیر «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» دو بار در قرآن به‌کاررفته که بیانگر اطاعت تکوینی برای متعلق آن یعنی موصول «من» و «ما» است. آنجا که می‌فرماید: «... لَهٗ مَا (مَنْ) فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ»^۳ (بقره، ۱۱۶؛ روم، ۲۶) روشن است که برای جمادات (کهکشان‌ها، خورشید، ماه، ستاره‌ها، سیاره‌ها، کوه‌ها، آب‌ها، و...) اطاعت اختیاری معنا ندارد، بلکه آنها بر اساس نظامی که در آفرینش برایشان مقرر شده، مطیع

محض اند. مفسران تعبیر «كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ» را شامل ما سوی الله دانسته و این قنوت و خضوع تکوینی را به همه آنها از جمله به انس و جن - که موجوداتی مختارند - نسبت داده‌اند. مؤلف المیزان می‌نویسد: منظور از «كُلُّ» جن و انس و ملائکه [نیز] هست و همه مطیع اسباب تکوینی‌اند؛ زیرا ملائکه جز خضوع و اطاعت حالت دیگری ندارند و جن و انس هم مطیع علل تکوینی‌اند؛ هر چند پیوسته نقشه می‌کشند تا علل و اسباب تکوینی را لغو کنند، باز برای رسیدن به این منظور متوسل به علت و سبب تکوینی دیگری می‌شوند؛ علاوه بر آن، خود اراده و اختیار آنان از اسباب تکوینی است؛ پس باز مطیع تکوین‌اند. (۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۷۰؛ و بنگرید به: سید قطب، ۱۴۲۵، ج ۵ ص ۲۷۶۶؛ صادقی، ۱۳۶۵، ج ۲۳، ص ۱۴۲) لذا «كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ» در حقیقت تعبیر دیگری از آیه: «إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا» (مریم، ۹۳) است.

ب) اطاعت‌کننده اختیاری

قرآن کریم در آیات متعددی به این نوع از قنوت اشاره کرده است که تعبیری چون: «الْقَانِتِينَ وَ الْقَانِتَاتِ...» (احزاب، ۳۵؛ آل عمران، ۱۷)، «قَانِتًا لِلَّهِ» (نحل، ۱۲۰)، «أَقْنَتِي لِرَبِّكِ» (آل عمران، ۴۳)، «... وَ كَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ» (تحریم، ۱۲) از گویاترین موارد آن است. آیه «أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ...» (زمر، ۹) قنوت اختیاری در برابر خداوند را به صورتی زیبا و دل‌انگیز به تصویر کشیده است. چنانکه در آیه: «قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» (بقره، ۲۳۸) مؤمنین را به قنوت در برابر خویش فرا می‌خواند.

البته در طرح قنوت به معنای تشریحی، سه آیه دارای وضعیت متفاوتی هستند، در آیه «وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُمْ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ...» (احزاب، ۳۱) زنان پیامبر (ص) - به صورت غیرمستقیم - به قنوت در برابر خدا و پیامبرش فراخوانده شده‌اند؛ چنانچه در آیه «عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُمْ مَسْلَمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ...» (تحریم، ۵) زنان شایسته برای همسری پیامبر (ص) قانته نامیده شده‌اند و در آیه «... فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ...» (نساء، ۳۴) زنان صالحه، قانته نامیده شده‌اند. زیرا، هرچند قانتات در آیه ۵ تحریم را می‌توان به آیه ۳۱ احزاب ارجاع داد؛ بدین معنا که سزاوار است زنان پیامبر (ص) در برابر خداوند و پیامبرش قانت باشند؛ اما در آیه ۳۴ نساء، مطلق زنان صالحه قانته نامیده شده‌اند نه زنان پیامبر، به همین سبب ابهام در آن پررنگ‌تر است. در ادامه سیر تاریخی دیدگاه مفسران فریقین، نیز دیدگاه زنان قرآن‌پژوه و اندیشمند درباره مقصود از قانتات در آیه ۳۴ نساء مورد تبیین و تحلیل قرار می‌گیرد.

۴. دیدگاه مفسران درباره قانتات در آیه ۳۴ نساء

جهت تمایز روشن تر میان دیدگاه‌های مفسران فریقین و دستیابی به نتیجه مناسب‌تر، این دیدگاه‌ها در دودسته جداگانه ارائه می‌گردد. گرچه مقصود آن نیست که در موضوع مورد بحث تمایزهای بسیار آشکاری میان آنها دیده می‌شود؛ لکن ارائه جداگانه موجب نمایان‌تر شدن وضعیت کلی دیدگاه‌های هر یک از این دو گروه می‌گردد.

۴-۱. مفسران اهل سنت

مفسران سنی در تفسیر واژه «قانتات» دیدگاه‌های متنوعی ارائه نموده‌اند. برای سهولت آگاهی از دیدگاه این مفسران، بنا بر ضرورت و جهت پرهیز از طولانی و تکراری شدن مطالب، دیدگاه‌های این مفسران در قالب جدول شماره ۱ دسته بندی و ارائه شده است. مفسران مشترک در ارائه یک دیدگاه بر اساس ترتیب تاریخی دوران زندگی، در ذیل عنوان آن دیدگاه معرفی شده و تفاوت‌های جزئی میان آنان مورد اشاره قرار گرفته است. ناگفته نماند که برخی از مفسران تنها یک دیدگاه را طرح یا گزارش نموده است؛ اما برخی دیگر، دیدگاه‌های متنوعی را مورد اشاره یا احتمال قرار داده اند.

جدول ۱: دیدگاه‌های مفسران اهل سنت درباره مقصود از «قانتات» در آیه ۳۴ سوره نساء

ردیف	نام مفسر	سال وفات	نام تفسیر	دیدگاه	توضیحات بیشتر
۱	صنعانی، عبدالرزاق	(م۲۱۱ق)	تفسیر القرآن العزیز	مطیعات	به نقل از قتاده
۲	ثعلبی،	(م۴۲۷ق)	الکشف و البیان	مطیعات	
۳	بغوی،	(م۵۱۰ق)	معالم التنزیل	مطیعات	
۴	ابن عربی،	(م۵۴۳ق)	احکام القرآن	مطیعات	
۵	ابن جوزی،	(م۵۹۷ق)	تذکره الأریب	مطیعات	
۶	ابن ملقن،	(م۸۰۴ق)	تفسیر غریب القرآن	مطیعات	
۷	ابوبکر عتیق نیشابوری	(م۴۹۴ق)	تفسیر سوراآبادی	مطیعات لله	
۸	مبیدی	(م۵۳۰ق)	کشف الاسرار	مطیعات لله	
۹	رسعی	(م۶۶۰ق)	صاحب رموز الکنوز	مطیعات لله	
۱۰	بیضاوی	(م۶۸۵ق)	انوار التنزیل	مطیعات لله	
۱۱	ابوحیان	(م۷۴۵ق)	تفسیر النهر الماد	"عابدات لله تعالی"	
۱۲	سعدی	(م۱۳۷۶ق)	تیسیر الکریم الرحمن	مطیعات لله تعالی	مطیعات لأزواجهن حتی فی الغیب
۱۳	دینوری	(م۳۰۸ق)	تفسیر الواضح	مطیعات لله فی أزواجهن	
۱۴	طبرانی	(م۳۶۰ق)	تفسیر کبیر	مطیعات لله فی أزواجهن	
۱۵	ابن عطیه	(م۵۴۲ق)	المحرر الوجیز	مطیعات لله فی أزواجهن	
۱۶	ابن جوزی	(م۵۹۷ق)	زاد المسیر	مطیعات لله فی أزواجهن	
۱۷	ابن جزی	(م۷۴۱ق)	التسهیل	مطیعات لله فی أزواجهن	"مطیعة لله فی حق أزواجهن"
۱۸	قاسمی	(م۱۳۳۲ق)	محاسن التأویل	مطیعات لله فی أزواجهن	
۱۹	جصاص	(م۳۷۰ق)	احکام القرآن	مطیعات لله تعالی قائمات بحقوق الأزواج	به نقل از قتاده و طبری
۲۰	سمرقندی	(م۳۹۵ق)	بحر العلوم	مطیعات لله تعالی قائمات بحقوق الأزواج	
۲۱	شیخ زاده	(م۹۵۰ق)	حاشیه تفسیر بیضاوی	مطیعات لله قائمات بحقوق الأزواج	

۲۲	ابوالسعود	(م۹۸۲ق)	ارشاد العقل السليم	مطبعات لله تعالى قائمات بحقوق الأزواج
۲۳	خفاجی	(م۱۰۶۹ق)	عناية القاضي و كفاية الراضي	مطبعات لله تعالى قائمات بحقوق الأزواج
۲۴	ابن حموش	(م۴۳۷ق)	تفسير الهداية إلى بلوغ النهاية	مطبعات لأزواج
۲۵	واحدی	(م۴۶۸ق)	الوجيز	مطبعات لأزواج
۲۶	قرطبی	(م۶۷۱ق)	جامع احكام القرآن	مطبعات لأزواج
۲۷	خازن	(م۷۴۱ق)	لباب التأويل	مطبعات لأزواج و قيل مطبعات لله
۲۸	ابن جزى	(م۷۴۱ق)	التسهيل لعلوم التنزيل	مطبعات لأزواج
۲۹	ابوحيان	(م۷۴۵ق)	البحر المحيط	مطبعات لأزواج
۳۰	ابن كثير	(م۷۷۴ق)	تفسير القرآن العظيم	مطبعات لأزواج
۳۱	مهائمی	(م۸۳۵ق)	تبصير الرحمن و تبصير المنان	مطبعات لأزواج
۳۲	سیواسی	(م۸۶۰ق)	عيون التفاسير	مطبعات لأزواج
۳۳	الثعالبی	(م۸۷۵ق)	تفسير الثعالبی	مطبعات لأزواج
۳۴	بقاعی	(م۸۸۵ق)	نظم الدرر	مطبعات لأزواج
۳۵	سیوطی، محلی	۹۱۱م	تفسير الجلالين	مطبعات لأزواج
۳۶	شیخ علوان	(م۹۲۰ق)	الفواتح الإلهية	مطبعات لأزواج
۳۷	خطیب شریبینی	(م۹۷۷ق)	السراج المنير	مطبعات لأزواج
۳۸	ابوالفیض فیضی	(م۱۰۰۴ق)	سواطع الالهام	مطبعات لأزواج
۳۹	صاوی	(م۱۲۴۱ق)	حاشیه تفسیر جلالین	مطبعات لأزواجهن
۴۰	نوی	(م۱۳۱۶ق)	تفسیر مراح لیبید	مطبعات لأزواجهن
۴۱	دیوبندی	(م۱۳۳۹ق)	تفسیر کابلی	مطبعات لأزواجهن
۴۲	مصطفی المراغی	(م۱۳۷۱ق)	تفسیر المراغی	مطبعات لأزواجهن
۴۳	آل غازی	(م۱۳۹۸ق)	بیان المعانی	مختبات مطبعات لأزواجهن
۴۴	سید قطب	(م۱۳۸۷ق)	فی ظلال القرآن	مطبعات لأزواجهن
۴۵	عزة دروزه	(م۱۴۰۴ق)	التفسير الحديث	المطبعة المسالمة
۴۶	عبدالکریم خطیب	(م۱۴۰۵ق)	تفسیر القرآنی للقرآن	مطبعات لأزواجهن
۴۷	محمود حجازی	(م۱۴۱۳ق)	التفسير الواضح	مطبعات لأزواجهن
۴۸	ایباری	(م۱۴۱۴ق)	الموسوعة القرآنية،	مطبعات بما عليهن للأزواج
۴۹	طبرانی	(م۳۶۰ق)	تفسیر کبیر	قائمات بأمور أزواجهن
۵۰	سمرقندی	(م۳۹۵ق)	بحر العلوم	قائمات بأمور أزواجهن
۵۱	زمخشري	(م۵۳۸ق)	الکشاف	مطبعات قائمات بما عليهن للأزواج
۵۲	نیشابوری	(م۵۵۳ق)	ایجاز البیان	قیمات بحقوق أزواجهن
۵۳	نسفی	(م۷۱۰ق)	مدارك التنزيل و حقایق التأویل	مطبعات قائمات بما عليهن للأزواج
۵۴	سعید حوی	(م۱۴۰۹ق)	الاساس فی التفسیر	مطبعات لأزواجهن، قائمات بما عليهن لهم
۵۵	طبری	(م۳۱۰ق)	جامع البیان	مطبعات لله و لأزواجهن
۵۶	ابن ابی حاتم	(م۳۲۷ق)	تفسیر القرآن العظيم	مطبعات لله و لأزواجهن
۵۷	ابن حموش	(م۴۳۷ق)	تفسير الهداية إلى بلوغ النهاية	طائعات لله و لأزواجهن
۵۸	ماوردی	(م۴۵۰ق)	النکت و العیون	المطبعات لله و لأزواجهن
۵۹	جرجانی	(م۴۷۱ق)	درج الدرر	المطبعات لله و لأزواجهن
۶۰	فخر رازی	(م۶۰۶ق)	التفسير الكبير	طاعة الله و طاعة الأزواج

به نقل از "واحدی" لفظ القنوت یفید الطاعة، و هو عام فی طاعة الله و طاعة الأزواج»

۶۱	عز بن عبدالسلام	(م۶۶۰ق)	تفسیر العز بن عبد السلام	مطیعات لرهبان و أزواجهن
۶۲	نظام الاعرج	(م۷۲۸ق)	غرائب القرآن و رغائب الفرقان	مطیعات لله و للزوج
۶۳	حقی برسوی	(م۱۱۳۷ق)	روح البیان	مطیعات لله تعالی، قائمات بحق الأزواج
۶۴	پانی پتی	(م۱۲۲۵ق)	تفسیر مظهری	مطیعات لله تعالی فی أداء حقوق أزواجهن
۶۵	آلوسی	(م۱۲۷۰ق)	روح المعانی	مطیعات لله تعالی و لأزواجهن
۶۶	ابن عاشور	(م۱۳۹۴ق)	التحریر و التنویر	مطیعات لله تعالی فی أداء حقوق أزواجهن
۶۷	شیخ ابوزهره	(م۱۳۹۵ق)	زهرة التفاسیر	مطیعة لله تعالی فی کل مظاهرها، و من طاعة الله تعالی طاعة زوجها
۶۸	رشید رضا	(م۱۳۵۴ق)	المنار	السکون و الطاعة لله تعالی و لأزواجهن بالمعروف
۶۹	محمود شحاته	(م۱۴۲۳ق)	تفسیر القرآن الکریم	مطیعات لله تعالی و لأزواجهن
۷۰	طنطاوی	(م۱۴۳۱ق)	التفسیر الوسیط للقرآن الکریم	مطیعات لله و لأزواجهن
۷۱	وهبه زحیلی	(م۱۴۳۶ق)	التفسیر المنیر	الطائعات ربهن و أزواجهن
۷۲	جابر جزایری	(م۱۴۳۹ق)	ایسر التفاسیر	«مطیعات لله تعالی و للزوج»
۷۳	صابونی	(م۱۴۴۲ق)	صفوة التفاسیر	مطیعات لله و لأزواجهن، قائمات بما علیهن من حقوق
۷۴	ماتریدی	(ق۳۳۳)	تأویلات أهل السنة	قائمات بأداء ما فرض الله علیهن من حقوقه و حقوق أزواجهن
۷۵	صدیق حسن خان قنوجی	(م۱۳۰۷ق)	فتح البیان فی مقاصد القرآن	مطیعات لله قائمات بما یجب علیهن من حقوق الله و حقوق أزواجهن
۷۶	شعراوی	(م۱۴۱۸ق)	تفسیر الشعراوی	خاضعة لله تلزم منهج الله و أمره فیما حکم به من أن الرجال قوامون علی النساء

۲-۴. تفاسیر امامیه

ارائه مجزای دیدگاه‌های مفسران شیعی در تفسیر واژه «قائتات» (نساء، ۳۴)، جهت آگاهی از رویکرد این مفسران در مقایسه با مفسران اهل سنت بوده است. هرچند مقصود از این تفکیک آن نیست که ادعا شود مفسران شیعی دیدگاه‌های خیلی متفاوتی نسبت به مفسران اهل سنت ارائه نموده‌اند؛ بلکه می‌توان گفت عمده دیدگاه‌های مفسران شیعی نیز بسان دیدگاه‌های مفسران سنی است جز در موارد معدود که البته همین موارد اندک، بسیار قابل توجه است. براین اساس دیدگاه‌های مفسران شیعی نیز در ذیل عناوین اصلی دسته‌بندی و در قالب جدول شماره ۲ ارائه شده است:

جدول ۲: دیدگاه‌های مفسران امامیه درباره مقصود از «قائتات» در آیه ۳۴ سوره نساء

ردیف	نام مفسر	سال وفات	نام تفسیر	دیدگاه	توضیحات بیشتر
۱	قمی	(زنده در ۳۰۷ق)	تفسیر قمی	مطیعات	بر اساس روایت ابوجارود از امام باقر(ع)
۲	جرجانی	(م۹۷۶ق)	تفسیر شاهی	اطاعت و مداومت بر آن	
۳	فیض کاشانی	(م۱۰۹۱ق)	تفسیر الصافی	مطیعات	به نقل از تفسیر قمی نقل روایت شیعی از پیامبر درباره زنان شایسته
۴	بحرانی، سیدهاشم	(م۱۱۰۷ یا ۱۱۰۹ق)	البرهان	مطیعات	به نقل از تفسیر قمی
۵	حویزی	(م۱۱۱۲ق)	نورالتقلین	مطیعات	به نقل از تفسیر قمی
۶	عبدالله شبر (م۱۲۴۲ق)		الجواهر الثمین	مطیعات	به نقل از تفسیر قمی

۷	خسروانی	(م ۱۳۸۶ق)	تفسیر خسروی	«قانتات» به معنی سکون و اطاعت کامل و اطاعت همراه با فروتنی
۸	سبزواری، محمد	(م ۱۴۰۹ق)	ارشاد الازهان الی تفسیر القرآن	مطیعات
۹	زبیدی	معاصر	التیسیر فی التفسیر	مطیعات
۱۰	رضایی اصفهانی و...	معاصر	تفسیر قرآن مهر	فرمان برداران فروتن
۱۱	شیبانی	(م قرن ۷ق)	نهج البیان	مطیعات لأزواجهن
۱۲	فاضل مقداد	(م ۸۲۶ق)	کنزالعرفان	مطیعات قانمات بما علیهن لأزواجهن
۱۳	اشکوری	(م ۱۰۹۰ق)	شریف لاهیجی	اطاعت کنندگانند امر و نهی همسران خود را
۱۴	بلاغی، عبدالحجه	(م ۱۳۹۷ق)	حجة التفاسیر و بلاغ الاکسیر	فرمانبران از همسران (در حضور و غیاب)
۱۵	مغنیه، محمد جواد	(م ۱۴۰۰ق)	الکاشف	هی الموافقة لزوجهها
۱۶	علامه طباطبایی	(م ۱۴۰۲ق)	المیزان فی تفسیر القرآن	اطاعت زن از همسر در شؤون زوجیت
۱۷	ثقفی تهرانی	(م ۱۴۰۵ق/۱۳۶۴ش)	روان جاوید	اطاعت از مرد را شعار خود نمایند
۱۸	طیب، عبدالحسین	(م ۱۴۱۲ق)	اطیب البیان	اطاعت همسر علی الدوام
۱۹	حسینی همدانی، سید محمد	(م ۱۳۷۵ش)	انوار درخشان	اشاره به وظایف و تکالیف زیاد زن در خانه و در برابر همسر
۲۰	طبرسی	م ۵۴۸ق	جوامع الجامع	مطیعات لله قانمات بما علیهن للأزواج
۲۱	کاشفی	(م ۹۱۰ق)	مواهب علیه	فرمان برندگانند مر خدا را یا قیام کنندگان بحقوق علیهن للأزواج ازواج اند]
۲۲	کاشانی	(م ۹۸۸ق)	منهج الصادقین	فرمان برندگان از خدای در قیام نمودن به حقوق همسران و غیر آن
۲۳	جزائری، نعمت الله	(م ۱۱۱۲ق)	عقودالمرجان	مطیعات لله، قانمات بحقوق الأزواج
۲۴	مغنیه، محمد جواد	(م ۱۴۰۰ق)	تفسیر مبین	مطیعات لله قانمات بما علیهن للأزواج
۲۵	صادقی	(م ۱۳۹۰ش)	الفرقان	قانتات لله، قانتات لأمر الله فی ظلال قوامیه الرجال فی الحدود المقررة
۲۶	کرمی، محمد	معاصر	التفسیر لکتاب الله المنیر	مطیعات لله فی أزواجهن
۲۷	شیخ طوسی	م ۴۶۰ق	التبیان	مطیعات لله و لأزواجهن
۲۸	طبرسی	م ۵۴۸ق	مجمع البیان	مطیعات لله و لأزواجهن
۲۹	ابوالفتح رازی	(م ۵۵۲ یا ۵۵۶ق)	روض الجنان	مطیعات لله و لأزواجهن
۳۰	ابن ابی جامع	(م ۱۱۳۵ق)	الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز	مطیعات لله و لأزواجهن
۳۱	حانزی طهرانی	(م ۱۳۴۰ق)	مقتنیات الدرر	مطیعات و مقیمات لطاعة الله و طاعة أزواجهن
۳۲	بلاغی نجفی، محمدجواد	(م ۱۳۵۲ق)	آلاء الرحمن	قنوت مختص خداوند است؛ اطاعت زنان از همسران بخاطر درخواست خداوند است
۳۳	نهایندی	(م ۱۳۷۱ق)	نفحات الرحمن	قنوت مختص خدا است؛ اطاعت از خداوند و همسران، و قیام به اداء حقوق واجب
۳۴	عاملی،	(م ۱۳۸۷ق)	تفسیر عاملی	فرمانبری از خداوند و همسر
۳۵	صادقی	(م ۱۳۹۰ش)	تفسیر البلاغ	مطیعات لله، و لکم بما أمر الله»
۳۶	سید کریمی	معاصر	تفسیر علین	مطیع و فرمانبردار خدا و همسران
۳۷	دخیل، علی محمد علی	معاصر	الوجیز،	مطیع و فرمانبردار خدا و همسران

۳۸	سلطان علی شاه	(م۱۳۲۷ق)	بیان السعاده	فَالصَّالِحَاتُ مَنَهُنَّ لَا يَخْرُجْنَ مِمَّا هُوَ شَأْنُهُنَّ وَ حَكْمُهُنَّ بَلْ هُنَّ قَائِنَاتٌ
۳۹	شاه عبدالعظیمی	(م۱۳۸۴ق)	اثنی عشری	فرمان بردگان امر الهی در قیام به حقوق همسران، و غیر آن از واجبات مفروضه،
۴۰	سبزواری، عبدالاعلی	(م۱۴۱۳ق)	مواهب الرحمن	دوام الطاعة و الخضوع لله تعالی و امثال احکامه المقدسة
۴۱	فضل الله	م۲۰۱۰ش/۱۳۸۹م	من وحی القرآن	التزام به رویکرد ایمانی در عهد و عقد ازدواج و درک و رعایت مسؤلیت شرعی از رهگذر آن
۴۲	مکارم شیرازی	معاصر	تفسیر نمونه	خضوع و تعهد در برابر نظام خانواده

۳-۴. یک دیدگاه مبهم

سلطان علی شاه (م۱۳۲۷ق) در بیان السعاده قانتات را «زنانی دانسته که از شأن و حکم خویش خارج نمی شوند». (۱۴۰۸: ج ۲، ص ۱۵) که برداشتی مبهم است؛ زیرا وی روشن نکرده که حکم و شأن زنان صالحه کدام است که با رعایت آن قانته نامیده می شوند؟ چه، زنان علاوه بر احکام مربوط به همسران، در دیگر حوزه های زندگی چون مردان دارای احکامی هستند؛ بنابراین مفهوم سخن ایشان این می شود که قانتات زنانی هستند که تمام احکام مربوط به خود را در همه عرصه ها پاس می دارند! که در این صورت می توان گفت سخن این مفسر از سیاق آیه خارج شده است.

۴-۴. دیدگاه مفسران زیدی و خارجی^۴ مسلک

مقاتل بن سلیمان (م۱۵۰ق)؛ مفسر زیدی^۵ همچون بسیاری از مفسران فریقین مقصود از «قانتات» را «مطیعات^۶ له و لأزواجهن» دانسته است. (۱۴۲۳، ج ۱، ص ۳۷۱) شوکانی (م۱۲۵۰ق) دیگر مفسر زیدی، دیدگاه مقاتل را با بیانی روشن ارائه نموده است. وی علاوه بر حقوق همسران، به حقوق خداوند بر زنان نیز اشاره کرده، گوید: «مطیعات^۷ لله، قائمات^۸ بما يجب علیهن من حقوق الله، و حقوق أزواجهن». (شوکانی، ۱۴۱۴: ج ۱، ص ۵۳۱)

هواری، (م۲۸۰ق) مفسر خارجی^۶ دو دیدگاه متفاوت را صرفاً گزارش کرده است. وی به نقل از تفسیر حسن [بصری] قانتات را «مطیعات^۹ لأزواجهن» و به نقل از غیر او «مطیعات^{۱۰} لله و لأزواجهن» دانسته است. (۱۴۲۶: ج ۱، ص ۳۴۱)

جدول ۳: دیدگاه های مفسران زیدی و خارجی مسلک درباره مقصود از «قانتات» در آیه ۳۴ سوره نساء

ردیف	نام مفسر	سال وفات	نام تفسیر	دیدگاه	توضیحات بیشتر
۱	مقاتل بن سلیمان	(م۱۵۰ق)	تفسیر مقاتل	مطیعات له و لأزواجهن	
۲	شوکانی، محمدعلی	(م۱۲۵۰ق)	فتح القدير	مطیعات لله، قائمات بما يجب علیهن من حقوق الله، و حقوق أزواجهن	
ردیف	نام مفسر	سال وفات	نام تفسیر	دیدگاه	توضیحات بیشتر
۱	هواری، هود بن محکم	(م۲۸۰ق)	تفسیر کتاب الله العزيز	مطیعات لأزواجهن	دیدگاه اول به نقل از حسن دیدگاه دوم به نقل از دیگر مفسران

۵-۴. دیدگاه زنان اندیشه‌ور مسلمان در باره واژه «قانتات»

در دوره معاصر برخی از زنان اندیشمند مسلمان در پی کسب دانش و بینش، توان مناقشه با اندیشه‌های به‌ظاهر مردسالارانه و برداشت‌های ناخوشایند برای زنان از نصوص دینی^۷ را در خود یافته و بر مبنای نگرش تاریخی نسبت به آیات قرآن، یا با توسل به روش هرمنوتیکی، دیدگاه‌های سنتی مفسران گذشته و معاصر را نپذیرفته و با ارائه نظریاتی متفاوت، مخالفت آشکار خویش را با این‌گونه نگرش‌ها اعلام کرده‌اند. در ادامه دیدگاه این افراد، درباره مقصود از واژه «قانتات» در آیه ۳۴ نساء، به‌اختصار مطرح می‌گردد.

۱. آمنه ودود (ت ۱۹۵۲م)

آمنه ودود یکی از نظریه‌پردازان اسلامی و از طرفداران بازخوانی متون مقدس درباره زنان است. وی با رویکرد هرمنوتیکی و زن‌گرایانه به تفسیر آیات موردنظر خود از قرآن پرداخته است. (قاسم‌پور، علی‌آبادی، ۱۳۹۷: ص ۷۷-۱۰۰) ودود با رویکرد بازتفسیر قرآن، کوشیده از رهگذر روش هرمنوتیکی برگرفته از آرای فضل‌الرحمان رهیافتی جدید ارائه کند. از ویژگی‌های مهم این روش توجه به ذهنیت خواننده متن، قابلیت‌های زبانی زبان وحی و التفات به زمینه‌های تاریخی ظهور متن است. (خندق آبادی، ۱۳۹۴: ص ۴۱) وی این روش را درباره آیات النساء و در رأس آنها آیه ۳۴ سوره نساء به کار برده است. براین‌اساس ودود معتقد است واژه «قانتات» اغلب به‌غلط «فرمان‌بردار» معنا شده است، سپس «فرمان‌بردار» در برابر «شوهر» پنداشته شده است. حال آنکه در قرآن این واژه هم برای مردان،^۸ هم برای زنان^۹ و هم برای غیرانسان^{۱۰} به‌کاررفته است؛ لذا وی معتقد است که این واژه بیانگر ویژگی فردی مؤمنان به خداوند است؛ به این معنا که آنها تمایل دارند یاور یکدیگر و مطیع فرامین خداوند باشند؛ بنابراین، این امر آشکارا با فرمان‌برداری صرف از مخلوقات (همسران) که با واژه «طاعت» از آن یاد می‌شود، تفاوت دارد. (ودود، ۱۳۹۳، ص ۱۳۷) وی برای تقویت این دیدگاه خود به سخن سید قطب استناد می‌کند که گوید: گزینش واژگان در این آیه ناظر به واکنش عاطفی فردی است و نه پیروی از "فرمان‌های" بیرونی که واژه «اطاعت» کردن، بیانگر آن است. (همان) به‌طورکلی وی درباره واژگان و تعبیری که در آیه موردبحث دلالت بر اطاعت زنان از همسران داشته باشد معتقد است: «قرآن هرگز به زنی دستور نداده که از شوهرش اطاعت کند». وی سپس با استناد به آیه ۵ سوره تحریم که در آن صفت قنوت (قانتات) به‌عنوان یکی از ویژگی‌های زنان شایسته برای پیامبر معرفی شده می‌نویسد: «قرآن هرگز نمی‌گوید که "فرمان‌برداری از شوهر" ویژگی زنان برتر است» و با اشاره به آیه ۱۲ سوره ممتحنه که درباره بیعت زنان مؤمن با پیامبر است، می‌نویسد: قرآن نمی‌گوید اطاعت

از همسر، شرط لازم برای ورود زنان به جامعه اسلامی است. (همان، ص ۱۴۱) وی قائل است که عمدتاً ازدواج‌ها در صدر اسلام چه در میان مسلمانان و چه در میان غیرمسلمانان ازدواج‌هایی سلطه‌جویانه بوده و به‌رحال زن‌ها در این نوع ازدواج‌ها از شوهرانشان اطاعت می‌کردند (همان). به نظر وی برخلاف این نوع ازدواج‌ها، امروزه زوج‌ها به دنبال شریکی برای بهبود عاطفی، فکری، اقتصادی و روحی هستند که این سازگاری بر مبنای احترام و عزت متقابل است، نه بر اساس سرسپردگی زن در برابر مرد. (همان: ۱۴۲-۱۴۱). در نهایت ودود با استناد به آیات قرآن کریم نتیجه می‌گیرد که در ازدواج باید سازگاری وجود داشته باشد (نساء/۱۲۸) و بنیان خانواده به‌صورت دوجانبه با عشق و لطف ساخته شود (آل عمران/۲۱) چنان‌که پیوند ازدواج پوششی برای مرد و زن به شماره آمده است (بقره/۱۸۷). (همان)

گفتنی است که ودود در کتاب متأخر خویش (جهاد جنسیت) به ناکافی بودن روش هرمنوتیکی برای تفسیر آیات قرآن اعتراف نموده و معتقد است که معنای متن را باید بر اساس تجربه انسانی و عدالت اجتماعی ساخت؛ چراکه متن ساکت است و نیاز به تفسیر دارد؛ لذا در معرض معانی متفاوت و تفسیرهای گوناگون قرار دارد؛ و ما در هر زمان با طرح پرسش‌های جدیدی، متن را به سخن در می‌آوریم. (همان: ۱۹۵-۱۹۴). از این رو می‌کوشد به‌جای تلاش برای رفع نگاه جنسیتی بر اساس تفسیر زبانی، از طریق اصول بنیادین قرآنی همچون عدالت، اخلاق‌مداری، کرامت انسانی، مسئولیت متقابل عادلانه و... به تفسیر آیاتی بپردازد که نگاه جنسیتی در آنها پررنگ است و در بزنگاه چنین اختلافاتی جانب اخلاق و عدالت را می‌گیرد و بر این باور است که آیات مورد اختلاف را بر همین اساس می‌بایست به تفسیر نشست.^{۱۱} در هر صورت ودود معتقد است. واژه «قانتات» در سراسر قرآن به شکلی سازگار با هم به اطاعت و خضوع انسان در برابر خداوند اشاره دارد که این امر آشکارا با اطاعت یک مخلوق (زن) از مخلوقی دیگر (مرد) متمایز است. بدین سان می‌توان مقصود نهایی وی را از واژه «قانتات» را همان تعبیر «مطیعات لله» (زنان اطاعت‌کننده از خداوند) دانست؛ دیدگاهی که به‌ظاهر در میان مفسران فریقین طرف‌دارانی دارد.

۲. عزیزه حبری

وی از اندیشمندان مسلمان آمریکایی و از مبتکران نظریه فمینیسم اسلامی - قرآنی و از فعالان حقوق زنان در آمریکا و استاد دانشگاه ریچموند^{۱۲} در آن کشور است.^{۱۳} او مقالات فراوانی در حوزه مطالعات قرآنی و حقوق زنان در اسلام ارائه داده است. "اصلاح تدریجی" و "بسترنده‌سازی فهم آیات" دو مؤلفه مهم روش تفسیری وی به شمار آمده است. (هدایت‌زاده، پیروزفر، رئیس‌یان، ۱۳۹۹: ص ۹۱-۱۱۲) همچنین خانم حبری اصول خود را برای فهم قرآن، سه اصل "توحید، تنوع و سازگاری" معرفی کرده است. (همان، ص ۹۷ - ۱۰۰)

اما در ارتباط با آیه ۳۴ سوره نساء، خبری نیز چون ودود دیدگاه مفسران مسلمان را به چالش کشیده و نظریاتی کاملاً متفاوت ارائه کرده است. از جمله وی تفسیر واژه «قانتات» را به اطاعت زن از همسر صحیح ندانسته و بر استنباط مفسران در این باره خرده گرفته است. (بنگرید به: محمدجعفری، صیدی، ۱۳۹۷: ص ۳۵-۶۵) وی «قانتات» را از «قنوت» به معنای عملی کاملاً عبادی می‌داند که تنها در برابر خداوند انجام می‌گیرد؛ بنابراین از دیدگاه خبری مقصود از «قانتات» زنانی هستند که کاملاً مطیع خداوند باشند. (Hibri, 2003, p. 213) و «صالحات» زنانی هستند که عهد زناشویی را محترم می‌شمارند، و از نظر وی «ناشزه» در تقابل با زنان صالحه قرار دارد؛ لذا اشاره به زنانی دارد که این عهد را زیر پا گذاشته، مرتکب معصیت الهی می‌شوند. نکته مهمی که وی در این جا مطرح می‌کند این است که از نظر خبری زن با نشوز در برابر خداوند نافرمانی می‌کند نه در برابر همسر خویش؛ چون از قوانین و حدود الهی تعدی نموده و چون دخالت دادن همسر در این امر منتهی به شرک می‌شود (Hibri, 2003, pp. 213-216) بدین سان، دیدگاه خانم خبری با نظریه آن گروه از مفسرانی که مقصود از قانتات را «مطیعاتٌ لله تعالی قائماتٌ بحقوق الأزواج» و یا «مطیعاتٌ لله فی أزواجهن» دانسته‌اند، تقریباً همسو و سازگار است. زیرا این مفسران نیز قنوت را در برابر خداوند دانسته، منتهی از رهگذر آن وظیفه زن را انجام فرامین واجب یا معقول همسر معرفی کرده‌اند.

۳. سعدیه شیخ

سعدیه شیخ (متولد ۱۹۷۰م) دانش‌آموخته دکترای مطالعات دینی از دانشگاه تمپل^{۱۴} فیلادلفیا و استادیار همین کرسی در دانشگاه کیپ‌تاون^{۱۵} آفریقای جنوبی است. فصل مشترک تحقیقات وی مطالعات اسلامی و مطالعات جنسیت است. وی علاقه ویژه‌ای به تصوف و تأثیر آن بر فمینیسم اسلامی و نظریه فمینیستی دارد. کتابش با عنوان "روایت‌های صوفیانه از صمیمیت، ابن عربی، جنسیت و گرایش جنسی" نخستین بار توسط انتشارات دانشگاه کارولینای شمالی در سال ۲۰۱۲ میلادی منتشر و سپس در ۲۰۱۳ میلادی از سوی انتشارات دانشگاه کیپ‌تاون با همکاری انتشاراتی دیگر در دهلی‌نو بازنشر شد. (هدایت‌زاده، پیروزفر، ۱۳۹۹، ص ۱۷-۱۸)

ایشان به مبحث حقوق زنان و آیات مربوط به زنان با نگرشی متفاوت از دیگران و با صبغه عرفانی - که متأثر از ابن عربی و تفسیر او از آیات و روایات است - پرداخته است. البته وی پیش از آشنایی با عرفان و تصوف اسلامی با الهام از نگرش فضل‌الرحمان و با کاربرد قابلیت‌های زبانی زبان وحی و توجه به زمینه‌های تاریخی ظهور متن و با رویکرد هرمنوتیک فمینیستی درباره زنان آثاری را ارائه نموده؛ اما پس از آشنایی با عرفان اسلامی و به‌ویژه عرفان ابن عربی، نگرش‌هایش بر پایه پردازشی فمینیستی از آرای ابن عربی تغییر یافته است. (همان، ص ۱۸)

اما درباره واژه «قانتات»، شیخ پس از نقد نظریات مفسران سنتی، درباره این واژه، می‌نویسد: اندیشه های مفسران حکایت از مبانی انسان‌شناختی پدرسالارانه در میان متقدمان دارد که این امر تأثیر بسزایی در تقلیل جایگاه زنان در طول تاریخ داشته است. از دیدگاه وی برداشت مفهوم فرمان‌برداری زن از مرد ذیل واژه‌های «قانتات» و «صالحات» نمایانگر ساختار طبقاتی سه‌مرحله‌ای (خدا - مرد - زن) است. در نهایت لزوم رعایت عفت زن که ذیل واژه «حافظات» مطرح شده، به عزت و اصالت فرزند عنایت داشته که هر دو متعلق به مرد است نه خدا، حال‌آنکه این تقدس‌بخشی نادرست به مرد، همچون واسطه‌ای الهی، از نظر سعیدیه شیخ شرک‌آمیز تلقی شده است! (Shaikh, 1997, pp. 55-58)

۴. اسماء بارلاس

وی متولد ۱۳۵۰م در پاکستان است و از سال ۱۹۹۱م استاد علوم سیاسی در کالج ایتاکا واقع در نیویورک است. وی در میانه دهه ۹۰ میلادی توجه خود را به قرآن و مطالعات قرآنی افزایش داده که مهم‌ترین اثر وی در حوزه مطالعات زنان کتاب (Believing Woman in Islam; Unreading Patriarchal Interpretation of the Quran) است. وی در این کتاب دیدگاه‌های خود را درباره ضرورت بازخوانی قرآن مطرح می‌کند. (هدایت‌زاده، پیروزفر، ۱۴۰۱، ص ۴۱۹) بارلاس روش تفسیری خود را مستخرج از قرآن می‌داند و در پرتو این روش در دو بعد خرد و کلان نشان می‌دهد که نه تنها معرفت‌شناسی قرآنی ضد پدرسالاری است؛ بلکه به ما اجازه می‌دهد که برابری بنیادی و تام دو جنس (مرد/زن) را نظریه‌پردازی کنیم (بدره، ۱۳۹۵، ص ۱۴۶) بارلاس خود افشایی خداوند را که در قالب سه بعد توحید، عدل و غیر قابل‌قیاس بودن می‌داند مسئله ذاتی و لازم برای هر روش تفسیری در فهم قرآن و خوانش‌های آزادی‌بخش از آن می‌داند سپس به تفصیل به بیان این ابعاد می‌پردازد. (Barlas, 2006A, pp. 149-150 ; Barlas, 2005, pp. 9-10)

براین‌اساس از نظر بارلاس خوانش ناصحیح سنت تفسیری مسلمانان از آیه ۳۴ سوره نساء یکی از دلایل شکل‌گیری انگاره‌های نادرستی چون نابرابری جنسی و برتری شوهر در طول تاریخ مسلمانان است. وی این گونه تفاسیر را هم به لحاظ بافت و بستر غیرقابل‌توجیه می‌داند و هم آن را تحریف قرآن و در تعارض با آموزه‌های برابری‌طلبانه قرآن معرفی می‌کند. (هدایت‌زاده، پیروزفر، ۱۴۰۱، ص ۴۲۲)

اما در ارتباط با مقصود از واژه قانتات وی معتقد است - برخلاف اندیشه رایج در میان مسلمانان که قانتات را به معنای لزوم تبعیت زن از همسرش می‌پندارند - قرآن کلمه قانتات را برای اشاره به یک عمل انسانی در برابر خداوند متعال بیان کرده است بنابراین نمی‌توان آن را به انجام عملی از سوی برخی از انسان‌ها (زنان) محدود و مرتبط نمود. علاوه بر این وی به سخن آمنه ودود استناد می‌کند که

خداوند هرگز به زنی دستور اطاعت از مرد را نداده و این رفتار را نشانه زن شایسته به شمار نیاورده است. (Barlas, ۲۰۱۹, p. ۱۸۷)

دیگر زنان اندیشمند مانند مارگوت بدران و... نیز اگرچه مشخصاً در باره واژه قانتات سخنی مطرح نکرده‌اند لکن به صورت کلی و به‌ویژه با توجه به آیه ۳۴ سوره نساء، برداشت‌های مفسران مسلمان را از این آیه مورد نقد و رد قرار داده و برای زدودن این گونه اندیشه‌ها روش‌هایی چون بهرمندی از روش هرمنوتیکی در تفسیر قرآن یا نگرش تاریخی داشتن به بسیاری از احکام را پیشنهاد نموده‌اند.

۵. تحلیل دیدگاه‌ها:

همان گونه که گذشت، مفسران فریقین در ارتباط با مقصود از «قانتات» در آیه ۳۴ سوره نساء دیدگاه‌های گونه‌گونی را مطرح نموده‌اند. برخی قانتات را تنها به معنای «مطیعات» معنا کرده، بدون اینکه مطاع را مشخص کنند! برخی به روشنی مطاع را خداوند مقصود دانسته بودند و تعبیر «مطیعات لله» است. برخی ضمن مطاع معرفی کردن خداوند، رویکرد این اطاعت را ملاحظه شأن مردان یا قیام به امور مردان دانسته بودند که دو تعبیر «مطیعات لله فی ازواجهن» و «مطیعات لله قائمات بامور ازواجهن» بیانگر این دیدگاه بود. عده‌ای دیگر آشکارا مقصود از آن را هم‌زمان اطاعت از خداوند و همسران توصیف کرده‌اند که تعبیر «مطیعات لله و لأزواجهن» و برخی تعبیر مشابه دیگر برای دلالت بر این معنا مطرح شده بود. گروهی دیگر از مفسران مقصود از قانتات را تنها اطاعت از ازواج دانسته‌اند که تعبیری چون «مطیعات لأزواج»، و «قائمات بامور ازواجهن» و تعبیری مشابه را برای این دیدگاه خود ذکر نموده‌اند. بعضی از مفسران دیدگاه جامعی را ارائه نموده و علاوه بر حقوق ازواج، حقوق الهی را نیز در زمره این اطاعت معرفی کرده‌اند که تعبیر «قائمات بأداء ما فرض الله علیهن من حقوقه و حقوق ازواجهن» و برخی تعبیر مشابه بر آن دلالت دارد.

در میان مفسران شیعه هرچند همه دیدگاه‌های فوق، مطرح شده؛ اما همه تعبیر فوق استعمال نشده است؛ بلکه تنها تعبیری چون: «مطیعات، مطیعات لله، مطیعات لله ولأزواجهن، مطیعات لله قائمات بما علیهن للأزواج، مطیعات لأزواجهن» و برخی تعبیر مشابه دیگر به‌کاررفته است. گفتنی است چند دیدگاه‌های متفاوتی نیز وجود دارد که در ذیل هیچ یک از تعبیر فوق قرار نمی‌گیرد.

اما در میان مفسران زیدی و خارجی مسلک، مقاتل بن سلیمان، دیدگاه دوگانه اطاعت از خدا و ازواج را مورد نظر داشته و شوکانی دیدگاه جامعی را در قالب تعبیر «مطیعات لله، قائمات بما یجب علیهن من حقوق الله، و حقوق ازواجهن» مطرح نموده است. هواری تنها مفسر خارجی نیز دو تعبیر متفاوت «مطیعات لأزواجهن» و «مطیعات لله و لأزواجهن» را از گذشتگان گزارش نموده است.

زنان اندیشمند معاصر همگی اتفاق نظر داشتند که قاننات تنها بر اطاعت و خضوع زنان در برابر پروردگار دلالت دارد.

براین اساس برای دستیابی به مقصود حقیقی از قاننات در آیه مورد بحث، لازم است نکاتی ذیل مورد توجه قرار گیرد.

نکته اول آنکه به نظر می‌رسد عمده مفسران مقصود نهایی از قاننات را در فضا و سیاق آیه مورد بحث اطاعت زنان از همسران به شمار آورند؛ گرچه برخی از آنها به صراحت به این امر اشاره ننموده و صرف اطاعت از خداوند را مطرح نموده باشند؛ چراکه طرح بحث قوامیت در آیه عاملی قوی برای سوق دادن نظریات بدان سو است. به تعبیر دیگر دوگانه «قاننات» و «قوامون» به ظاهر در برابر هم قرار می‌گیرد. اگر دیدگاهی غیر از این در میان مفسران و محققان مطرح بود حتماً زنان اندیشمند معاصر برای تأیید دیدگاه خود بدان استناد می‌کردند؛ اما اینکه این افراد صرفاً بر اساس روش هرمنوتیکی و نگرش تاریخی به قرآن، دیدگاه خود را استوار نموده‌اند، خود قرینه‌ای بر این امر است.

نکته دوم در مورد کاربرد واژه قنوت در قرآن است که بر اساس آنچه که در ابتدای بحث آمد این واژه در عمده موارد استعمال خود در مفهوم اطاعت مستمر و خاشعانه تکوینی یا تشریحی در برابر خداوند به کار رفته است؛ بنابراین «قنوت» عمل یا حالتی است که جز در برابر خداوند شایستگی ظهور و بروز ندارد. البته تنها یکبار زنان پیامبر (ص) به صورت غیرمستقیم به قنوت در برابر خداوند و پیامبر (ص) دعوت شده‌اند که می‌توان گفت این قنوت نیز در برابر شأن پیامبری آن حضرت است که در اصل به معنای اطاعت از خداوند و نه اطاعت از شخص حقیقی پیامبر (ص) به شمار می‌آید. گواه این برداشت آیه ۵ سوره تحریم است که زنان شایسته برای پیامبر توصیف شده است و در ضمن آن خصوصیتی مطرح شده که همگی آنها در ارتباط با خداوند معنا می‌یابند. در میان آنها کلمه قاننات نیز آمده است.

نکته سوم این است که همان گونه که اشاره شد بابت یا سیاقی که قاننات در آن آمده است، جهت‌دهنده مفهوم اطاعت از همسران برای قاننات است؛ یعنی چنین مقصودی بر دیگر مقاصد سبقت می‌گیرد. به تعبیری در اینجا سیاق و سباق با هم هماهنگ‌اند. طرح قوامیت مردان در ابتدای آیه و بحث نشوز زنان و راهکارهایی به مردان برای مقابله با آن در پایان آیه، این سیاق را تشکیل داده است؛ بنابراین این فضا و سیاق - با وجود معنای خاص قنوت در قرآن - گزینش مفهوم اطاعت زنان از همسران را برای مفسر ترجیح می‌دهد.

نکته چهارم این است که زنان اندیشمند معاصر عمدتاً مدعی‌اند که احکام و دستورالعمل‌هایی که در آیه ۳۴ سوره نساء و آیات مشابه مطرح شده راهکاری موقتی برای پشتیبانی از زنان صدر اسلام و محدود کردن مردان در اجرای رسوم جاهلی در قبال آنها بوده است؛ چرا که بر طبق فرهنگ و رسوم

جاهلی ستم‌ها و بی‌عدالتی‌های بسیاری در حق زنان روا داشته می‌شد؛ نه تنها به آنان سهمی از ارث داده نمی‌شد که خود نیز به ارث برده می‌شدند. تعدد زوجات به صورت گسترده و بدون محدودیت وجود داشت و... لذا خداوند با نزول این گونه آیات در صدد برآمده تا مناسبات میان مردان و زنان را تا حدی تعدیل نماید؛ لذا نباید آنچه را که در این گونه آیات آمده حکم قطعی و نهایی اسلام در باره زنان دانست. چرا که پیشرفت جوامع بشری و دور شدن هرچه بیشتر از فضای دوران جاهلیت زنان را از بسیاری جهات با مردان برابر نموده است. اما در نقد این دیدگاه می‌توان گفت: اشکال اصلی آن نداشتن دلایل قوی و متین است؛ زیرا هرچند قابل‌پذیرش است که مناسبات دوران جاهلی درباره زنان بسیار ستمکارانه و بس خشن بوده است؛ لکن دلیلی وجود ندارد که خداوند برای تعدیل مناسبات رابطه میان زنان و مردان تنها بخشی از احکام موردنیاز را مطرح کرده باشد و بخشی از آن را به الهام‌گرفتن آن از پیشرفت جوامع بشری و بالارفتن سطح فهم و درک زنان موکول کرده باشد. استناد به احکام بردگان نیز نمی‌تواند مستند معقولی برای این دیدگاه باشد؛ زیرا دلیل اینکه احکام بردگان امروزه کارایی ندارد، این است که برده‌داری از جامعه بشری رخت بر بسته لذا احکام آن نیز خودبه‌خود کنار گذاشته شده است؛ اما احکام مربوط به مناسبات بین زنان و مردان هیچ نسبت و مشابهتی با آن ندارد.

نکته پایانی این است که هرچند زن و مرد از نفس واحد آفریده شده‌اند و بر اساس آموزه‌های قرآن و اسلام شأن و منزلت انسانی زن و مرد یکسان است و ملاک برتری در پیشگاه خداوند جز به قوت ایمان و شدت تقوی نیست؛ اما نمی‌توان با استناد به این حقایق، قوامیت مردان را امری تاریخی دانست یا آن را برخلاف مفهوم حقیقی‌اش تفسیر نمود تا آنجا که اطاعت زن از همسرش را حتی در ضروریات زندگی زوجین ناعادلانه و ظالمانه به شمار آورد و مقصود از قانتات را تنها اطاعت از خداوند به شمار آورد بدون اینکه این اطاعت لوازمی در پی داشته باشد. چنان‌که نمی‌توان با استناد به حقایق پیش‌گفته، تفاوت‌های جسمانی و بیولوژی میان مردان و زنان و لوازمی را که این تفاوت در پی دارد، نادیده انگاشت. به نظر می‌رسد عبارت «بِمَا فَضَّلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ» در ابتدای آیه اشاره به همین تمایز تکوینی داشته باشد که در شکل تفاوت بیولوژی مردان نسبت به زنان است قابل مشاهده است. قابل‌انکار نیست که ممکن است زنانی باشند که از جهت نسبت به همسران خود شایستگی بیشتری برای تدبیر امور گوناگون خانواده داشته باشند؛ لکن این امر استثنا است و قاعده همان است که خداوند فرموده است.

بر اساس آنچه گفته شد نظر نگارنده در باره مقصود از واژه «قانتات» در آیه ۳۴ سوره نساء باتوجه‌به معنای لغوی قنوت و با لحاظ کاربرد قنوت در قرآن و بر اساس سیاقی که در آن قرار گرفته این است که زنان در برابر تدبیر حکیمانه خداوند مبنی بر قوام بودن مردان بر زنان، به صورت دائم مطیع و

خاضع‌اند و بر اساس این خشوع و خضوع دائمی، مسئولیت واجب همسررداری را که خود به‌خوبی از آن آگاه‌اند یا از رهگذر آموزه‌های اسلامی یا تجربیات سودمند بشری کسب نموده‌اند، بدون تخطی و طغیان به جا می‌آورند. از دلایل دیگر این برداشت، توصیف زنان به صالح بودن است که مقصود از آن صالح بودن بر معیار ایمان و عقیده و در نسبت با خداوند تعالی است؛ لذا واژه قانتات لازم است در ارتباط با این نوع از صلاحیت تفسیر شود. علاوه بر آن، این تفسیر از قانتات از جامعیت لازم برخوردار است؛ زیرا هم مقصود اصلی از آن را که اطاعت دائمی و خاضعانه در برابر پروردگار است، در بر دارد و هم بیانگر این نکته مهم است که زنان صالحه از رهگذر داشتن چنین خصلت و حالتی، به انجام وظایفی که این پذیرش قانتانه بر دوش آنها گذاشته، همت می‌گمارند. گواپنکه واژه «حافظات» در ادامه آیه بیانگر بخشی از این مسئولیت‌هاست. علاوه بر آن طرح مسئله نشوز در ادامه آیه، اشاره به زنانی دارد که صالحه نبوده و در برابر تدبیر الهی پیش‌گفته - دانسته یا نادانسته - قانت (مطیع و خاضع) نمی‌باشند و به همین سبب راه کارهای سه‌گانه مذکور در مورد زنان ناشزه را می‌توان نوعی واکنش مجازاتی ظریف و متناسب با فضای خانواده دانست تا هریک در مرحله خاص خود و بدون زیاده‌روی، اجرایی شود.

در هر صورت با توجه به ضرورت وجود فضای رحمت و مودت بین زن و مرد در خانواده (نک: روم، ۲۱)، قوامیت مردان بر زنان نباید به صورتی خشک و خشن ظهور و بروز یابد. بلکه لازم است جریان انجام امور در خانواده از روی میل و رغبت و محبت قلبی و بدون هرگونه فشار بیرونی صورت گیرد تا رابطه صمیمی و عاشقانه میان زن و مرد که از ضرورت‌ها و سرمایه‌های اصلی خانواده است، آسیب نبیند.

۶. نتیجه‌گیری

باتوجه به آنچه گفته شد نکات ذیل به دست می‌آید:

۱. آیه ۳۴ نساء مشتمل بر سه بخش پرچالش است که مقصود از واژه «قانتات» یکی از موارد آن است.
۲. «قانتات» جمع «قانته» اسم‌فاعل و مشتق از «قنت» به معنی اطاعت مستمر همراه با خضوع و خشوع است.
۳. «قنوت» در قرآن عمدتاً به معنای اطاعت و خضوع تکوینی همه مخلوقات یا به معنای اطاعت و خضوع اختیاری انسان در برابر خداوند به‌کاررفته است.
۴. بررسی سیر تاریخی دیدگاه‌های مفسران فریقین بیانگر این نکته مهم است که دیدگاه‌های متنوعی از سوی این مفسران و در قالب تعبیر مختلف ارائه شده است.

۵. طرح مفهوم «مطیعات» از سوی برخی از مفسران به دلیل مشخص نبودن مطاع در آن، کلی و مبهم به شمار می‌آید. در عین حال معنای دقیق لغوی قانتات را هم در بر ندارد. همچنین طرح دیدگاه «مطیعات لله» بدون تبیین چگونگی‌های این اطاعت و مقصود از آن، کامل و راهگشا نیست علاوه بر آن، معنای دقیق لغوی قانتات را در بر ندارد. نیز دیدگاهی که با تعبیر «مطیعات» لأزواج» ارائه شده به توجه به مفهوم لغوی و استعمال قرآنی قنوت قابل پذیرش نیست. چنان‌که تعبیر «مطیعات لله و لأزواجهن» که از سوی گروهی از مفسران مطرح شده به خاطر عدم لحاظ معنای لغوی و کاربرد قرآنی قنوت پذیرفتنی نیست. همچنین دیدگاهی که با تعبیر «قائمات بأداء ما فرض الله علیهن من حقوقه و حقوق أزواجهن» و مشابه آن ارائه شده، علاوه بر داشتن مشکلات پیش‌گفته احکام و حقوق غیرمرتبط با مناسبات خانواده را نیز بر مسئولیت‌های زنان افزوده که به خاطر منطبق نبودن بر سیاق آیه نمی‌تواند پذیرفته شود.
۶. بر این اساس دیدگاه آن دسته از مفسران که در تفسیر «قانتات» با تعبیری همچون «مطیعات لله فی أزواجهن»، «مطیعات لله تعالی فی أداء حقوق أزواجهن» و «مطیعات لله تعالی قائمات بحقوق الأزواج» مطرح شده است هرچند به کاربرد قرآنی قنوت و سیاق آیه را تا حدودی مورد ملاحظه قرار داده است؛ اما به سبب عدم طرح دقیق و جامع معنای لغوی قنوت در آن دارای اشکال است.
۷. دیدگاه مفسر المیزان گرچه بسیار روشن و دارای جامعیت بی‌نظیری است؛ اما از آنجاکه وی مقصود از قانتات را نه خضوع در برابر خداوند که اطاعت خاضعانه زنان در برابر همسران دانسته، دارای کاستی است؛ چنانچه وی قوامیت را نه مختص به مردان نسبت به زنانشان بلکه در باره مطلق مردان نسبت به زنان دانسته که جای تأمل و درنگ بسیار دارد.
۸. برخی زنان اندیشمند مسلمان با نگاه و نگرش مفسران سنتی درباره قانتات به شدت مخالفت نموده و مدعی هستند که زن در مقابل مرد به‌عنوان یک انسان کاملاً مستقل و مختار به شمار آمده؛ لذا مقصود از قانتات را در آیه مورد بحث فقط به معنای اطاعت و خضوع زنان در برابر خداوند دانسته‌اند.
۹. در میان تعداد زیاد و متنوع دیدگاهی مفسران فریقین، تنها موارد بسیار اندکی یافت می‌شود که ابعاد گوناگون موضوع (ملاحظه کاربرد قرآنی قانتات، ملاحظه مفهوم دقیق لغوی قانتات و ملاحظه سیاق آن) را مورد توجه قرار داده و دیدگاهی تقریباً مقبول ارائه نموده‌اند. یکی از این دیدگاه‌ها متعلق به شعرانی (م ۱۴۱۸ق) است که با تعبیر ظریف «خاضعة لله تلتزم منهج الله و أمره فیما حکم به من أن الرجال قوامون علی النساء» بیان شده است. دیدگاه دوم از سوی

شیخ محمد صادقی در تفسیر الفرقان، با تعبیر «قانتات لله، قانتات لأمر الله فی ظلال قوامیه الرجال فی الحدود المقررة» مطرح شده است که در این دیدگاه هرچند واژه قانتات معنا نشده لکن کلیت دیدگاه متناسب با مفهوم اصلی قانتات در آیه است. سومین دیدگاه نیز که تا حدود زیادی بیانگر حقیقت امر است از سوی فضل الله در تفسیر من وحی القرآن مطرح شده است. وی مقصود از قانتات را «التزام به رویکرد ایمانی در عهد و عقد ازدواج و درک و رعایت مسؤولیت شرعی از رهگذر آن» برشمرده که با وجود در بر دانشن برخی کاستی‌ها، به روشنی گویای مطلب است.

۱۰. بنابراین، باتوجه به مفهوم لغوی و کاربرد قرآنی قنوت و با لحاظ سیاق آیه، می‌توان گفت مقصود از قنوت خضوع و خشوع زنان صالحه در برابر تدبیر الهی در باره مناسبات میان زنان با همسران خویش در خانواده است که از رهگذر آن، زنان مسؤولیت شرعی و معقول خود را بدون اینکه اراده و استقلال شخصیت آنها منخدوش گردد، به جا می‌آورند. چنان که مردان نیز در ارتباط با زنان دارای وظایف متقابلی هستند که موظف به انجام و اجرای آنها هستند. والله اعلم

پی‌نوشت‌ها

۱. احزاب، ۳۵.
۲. بقره، ۱۱۶ و...
۳. ... هرچه (هرکه) در آسمان‌ها و زمین است، برای اوست و همه در برابر او خاضعانه و فروتنانه، مطیع‌اند.
۴. منظور پیرو مکتب و افکار خوارج بودن است.
۵. این ندیم وی را از متأخران زیدیه به شمار آورده است. (۱۳۴۶: ص ۳۳۴) به‌علاوه طبق بررسی صورت‌گرفته، وی آیات مربوط به فضائل اهل‌بیت را چون مفسران اهل سنت تفسیر نموده است.
۶. از علمای فرقه اباضیه
۷. در ذیل دو آیه: ۲۲۸ بقره و ۳۴ نساء.
۸. نک: (احزاب، ۳۵؛ آل‌عمران، ۱۷؛ بقره، ۲۳۸).
۹. بنگرید به: (تحریم، ۵ و ۱۲؛ احزاب، ۳۴؛ نساء، ۳۴).
۱۰. بنگرید به: (بقره، ۱۶۶؛ روم، ۲۷).
۱۱. علاوه بر این وی متأثر از روش هرمنوتیکی فضل الرحمن قائل به تمسک به روح قرآنی برای تفسیر آیات مناقشه‌برانگیز است. چه وی معتقد است که آیات عام و خاص قرآن در شرایط تاریخی اجتماعی خاصی نازل شده است و گرچه آیات قرآن به همان شرایط محدود نمی‌شود لکن برای فهم صحیح آیات لازم است دلالت بیانی آیات مذکور را در محدوده زمانی نزول آیات به دست آورد وی از این به‌عنوان روش قرآنی یاد می‌کند که دستیابی به آن نیازمند الگوی هرمنوتیکی قابل فهم و سامان‌یافته‌ای است. (ودود، ۱۳۹۳، ص ۴۳-۴۲)

۱۳. www.azizahal-Hibri.com
۱۴. temple university
۱۵. Cape Town university

منابع

قرآن کریم

۱. ابن اثیر، مبارک بن محمد، (۱۳۶۷ش) *النهاية في غريب الحديث و الأثر*، محقق: محمود محمد طناحی، طاهر احمد زاوی، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
۲. ابن حموش، مکی، (۱۴۲۹ق) *الهداية إلى بلوغ النهاية*، جامعة الشارقة، شارجه: كلية الدراسات العليا و البحث العلمي.
۳. ابن سیده، علی بن اسماعیل، (۱۴۲۱ق) *المحکم و المحيط الأعظم*، محقق: عبدالحمید هنداوی، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۴. ابن فارس، احمد، (۱۴۰۴ق) *معجم مقاییس اللغة*، محقق: عبدالسلام محمد هارون، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق) *لسان العرب*، بیروت: دار الصادر.
۶. ابن انباری، عبدالرحمن بن محمد، (۱۳۶۲ش) *البيان في غريب اعراب القرآن*، قم: موسسه دار الهجرة.
۷. ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی، (۱۴۲۵ق) *تذكرة الأريب في تفسير الغريب*، بیروت: دارالکتب العلمیه، منشورات محمدعلی بیضون.
۸. ابن ملقن، عمر بن علی، (۱۴۰۸ق)، *تفسير غريب القرآن* (ابن ملقن)، بیروت: عالم الکتب.
۹. ابن الندیم، محمد بن ابی یعقوب، (۱۳۴۶ش) *الفهرست*، مترجم: م. رضا تجدد، تهران: نشر بانک بازرگانی ایران.
۱۰. ایباری، ابراهیم، (۱۴۰۵ق) *الموسوعة القرآنية*، قاهره: موسسه سجل العرب.
۱۱. تفلیسی، حبیب بن ابراهیم، (۱۳۷۱ش) *وجوه قرآن*، تهران: دانشگاه تهران.
۱۲. جزایری، نعمت الله بن عبدالله، (۱۳۸۸ش) *عقود المرجان في تفسير القرآن*، قم: نور وحی.
۱۳. جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۳۷۶ق) *الصحاح*، محقق: احمد عبد الغفور عطار، بیروت: دارالعلم للملایین.

۱۴. حاکم نیشابوری أبو عبد الله محمد بن عبد الله، (۱۴۱۸ق)، *المستدرک علی الصحیحین*، بیروت: دار المعرفه.
۱۵. خفاجی، احمد بن محمد، (۱۴۱۷ق) *حاشیة الشهاب المسماة عنایة القاضی و کفایة الراضی علی تفسیر البیضاوی*، بیروت: دارالکتب العلمیة، منشورات محمدعلی بیضون.
۱۶. خندق آبادی، حسین؛ (۱۳۹۴ش)، «متن گرایبی تاریخی نگاهی به روش تفسیری آمنه و دود با تمرکز بر تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء»، *فصلنامه سراج منیر*، شماره ۱۸، ص ۴۲ - ۷۵.
۱۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ق) *مفردات ألفاظ القرآن*، بیروت: دار القلم.
۱۸. صدوق، محمد بن علی ابن بابویه (۱۴۰۳ق) *الخصال*، تحقیق، تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۱۹. ----- (۱۳۷۶ش) *الأمالی*، تهران: کتابچی.
۲۰. ----- (۱۳۸۵ش) *علل الشرائع*، قم: کتاب فروشی داوری.
۲۱. صنعانی، عبد الرزاق (بی تا) *المصنف*، تحقیق و تخریج و تعلیق: حبیب الرحمن الأعظمی، بی جا: منشورات المجلس العلمی.
۲۲. طریحی، فخر الدین بن محمد، (۱۳۷۵ش) *مجمع البحرین*، محقق: احمد حسینی اشکوری، تهران: مرتضوی.
۲۳. الطیالسی، سلیمان بن داود (بی تا) *مسند أبی داود الطیالسی*، بیروت: دار المعرفه.
۲۴. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق) *العین*، قم: نشر هجرت.
۲۵. فیروز آبادی، محمد بن یعقوب، (۱۴۱۵ق) *القاموس المحیط*، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲۶. قاسم پور، فاطمه؛ علی آبادی، شیما؛ (۱۳۹۷ش) «بررسی مفهوم نقش جنسیتی در دیدگاه آمنه و دود با رویکرد اجتهادی - کلامی»، *فصلنامه مطالعات راهبردی زنان*، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، شماره ۸۲، ص ۷۷ تا ۱۰۰.
۲۷. محمد جعفری، رسول؛ صیدی، محمود؛ (۱۳۹۷ش) «نقد و بررسی دیدگاه عزیزه الهیبری در تفسیر "ضرب" زن در آیه ۳۴ سوره نساء»، *فصلنامه تحقیقات علوم قرآن و حدیث*، شماره ۳۴، ص ۳۵ - ۶۵.
۲۸. معرفت، محمدهادی، (۱۴۱۰ق) *التمهید فی علوم القرآن*، قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه قم.

۲۹. مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ق) *الإختصاص*، محقق: علی اکبر غفاری، محمود محرمی زرنندی، قم: المؤتمر العالمي للفتیة الشیخ المفید.
۳۰. نیشابوری، محمود بن ابوالحسن، (۱۴۱۵ق) *ایجاز البیان عن معانی القرآن*، بیروت: دار الغرب الإسلامی.
۳۱. هدایت‌زاده محمدصادق، سهیلا پیروزفر، (۱۳۹۹ش) «رهیافتی به فمینیسم اسلامی: خوانش دیدگاه سعیدیه شیخ و پردازش فمینیستی او از آراء ابن عربی»، *فصلنامه مطالعات تاریخی قرآن و حدیث*، شماره ۶۸، ص ۱۱ - ۳۶.
۳۲. هدایت‌زاده محمدصادق؛ پیروزفر، سهیلا؛ رئیسیان، غلامرضا؛ (۱۳۹۹ش) «نگرش فمینیستی عزیزه الجبری به آیات قرآن با تأکید بر مسئله ضرب زنان»، *دوفصلنامه کتاب قیم*، شماره ۲۲، سال دهم، ص ۹۱-۱۱۲.
۳۳. هدایت‌زاده محمدصادق؛ پیروزفر، سهیلا؛ (۱۴۰۱ش) «تبین و ارزیابی آراء فمینیست‌های اسلامی پیرامون آیه ۳۴ سوره نساء (مطالعه موردی: دیدگاه اسماء بارلاس)»، *فصلنامه مطالعات اسلامی در جهان معاصر*، شماره ۲، ص ۴۳۰-۴۱۵.
۳۴. ودود، آمنه (۱۳۹۳ش) قرآن و زن، ترجمه: اعظم پویا و معصومه آگاهی، تهران: انتشارات حکمت.
۳۵. Barlas, A. (۲۰۱۹). *Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an*. University of Texas Press.
۳۶. Barlas, A. (۲۰۰۵). Globalizing Equality: Muslim Women, Theology, and Feminism. in F. Simone (ed.), *On Shifting Ground: Muslim Women in the Global Era* (NY: Feminist Press), ۹۱-۱۱۰.
۳۷. Barlas, A. (۲۰۰۶). Text, Tradition, and Reason: Qur'anic Hermeneutics and Sexual Politics. *Cardozo Law Review*, Vol. ۲۸, No. ۱.
۳۸. Shaikh, Sa'diyya (۱۹۹۷), "Exegetical Violence: Nushuz in Quranic Gender Ideology", *Journal for Islamic Studies*, vol. ۱۷
۳۹. Azizah, Hibri, (۲۰۰۳). *An Islamic Perspective on Domestic Violence*, Berkeley Electronic Press, Berkeley.
۴۰. نرم افزار جامع التفاسیر نور(نسخه ۳). تمام تفاسیر استفاده شده در این پژوهش (بیش از ۱۲۰ تفاسیر) براساس منابع تفسیری موجود در این نرم افزار بوده است.